

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2021 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2021

2

Vilnius 2021

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2021

2

Vilnius 2021

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEP), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2021
© Straipsnių autoriai, 2021

STRAIPSNIAI

JURGITA ŠIAUČIŪNAITĖ - VERBICKIENĖ

Vilniaus universitetas

VYTAUTO DIDŽIOJO 1388 M. PRIVILEGIJA BRASTOS ŽYDAMS. NAUJI ATSAKYMAI Į ATSAKYTUS KLAUSIMUS

ANOTACIJA. Atsižvelgiant į istoriografijoje įsitvirtinusias nuomones apie 1388 m. Vytauto Didžiojo privilegijos Brastos žydams prototipus, privilegijos kilmę ir jos gavėjus, pateikiamas naujas požiūris ir interpretuojami anksčiau istoriografijoje kelti klausimai. Pasitelkus naujus šaltinius straipsnyje siekiama verifikuoti istoriografijoje įsitvirtinusias nuomones, permąstant jas ieškoma atsakymų į kelis pagrindinius išsikeltus klausimus: kas buvo Vytauto privilegijos žydams prototipas? Kas galėjo būti šios privilegijos gavėjai? Kiek ir ar privilegija buvo adaptuota Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės realijoms?

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žydų teisinė padėtis, 1388 m. Vytauto privilegija žydams, 1388 m. privilegijos žydams nuorašai, privilegija Lvovo žydams, Brasta, Gardinas, Trakai.

ANNOTATION. On the basis of opinions established in historiography regarding the prototypes, origin and beneficiaries of the privilege Vytautas the Great granted to the Jews of Brest in 1388, a new approach and answers to questions that have been posed in historiography are offered. Based on new sources, the article aims to verify and reinterpret established opinions, and to find answers to the key questions: What was the prototype for Vytautas' privilege to the Jews? Who

were its beneficiaries? Was the privilege adapted to the situation in the GDL, and if so, to what extent?

KEYWORDS: legal status of Jews in the Grand Duchy of Lithuania, Vytautas' privilege to the Jews of 1388, copies of the privilege of 1388, privilege to the Jews of Lviv, Brest, Grodno, Trakai.

Kai kunigaikštis Vytautas 1388 m. suteikė Brastos žydų bendruomenei privilegiją, vėliau tapusią visuotine Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) žydams (1507), Europoje jau apie pusantro šimto metų recepcijos keliu plito adaptuoti panašių privilegijų žydams variantai¹. Pirmosios LDK suteiktos privilegijos žydams turinio suformavimo istorija yra panaši² kaip daugelio kitų regione suteiktų analogiškų privilegijų. Tiesa, pagal jos veikimo arealą Vytauto Brastos žydams suteiktą privilegiją galėtume laikyti labiausiai į Europos rytus pasklidusiu tokio pobūdžio privilegijų variantu.

Žydams skirtų panašios formos ir turinio privilegijų viduramžių Europoje tyrimai paprastai apsiriboja suteiktomis Lenkijos karalystėje. Tad Vytauto privilegija, nors yra žinoma bei Rusijos imperijos teisės istorikų jau analizuota XIX a., dar ir šiandien nėra plačiau įjungta į bendrąjį tokio pobūdžio privilegijų kontekstą, nors jos poveikis klostantis LDK žydų teisei padėčiai yra identifikuotas³. Kita vertus, jei analizuotume Vytauto

¹ Privilegijos buvo sudaromos pritaikant vadinamąjį *Fridericanum* (1244 m. Austrija, hercogas Fridrichas) naujuose žydų sklaidos arealuose: Vengrijoje – 1251 m., Bohemijoje – 1255 m., Didžiojoje Lenkijoje – 1264 m. suteikė Boleslovas Pamaldusis, Silezijoje – 1295, 1298 m. Privilegijų suteikimo seka rekonstruota pagal: С. Бершадский, *Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии*, С-Петербург, 1883, с. 205; H. Petersen, *Die Rechtsstellung der Judengemeinde von Krakau und Prag um 1500*. Beispiele jüdischer Existenz in Ostmitteleuropa, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa – Forschung*, t. 46/ 1 (1997), S. 65–66; Išsamiau apie Vidurio ir Rytų Europoje suteiktas privilegijas žydams ir jų turinį žr.: H. Zaremska, *Żydzi w średniowiecznej Europie Środkowej: w Czechach, Polsce i na Węgrzech*, Poznań, 2005; ta pati, *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina Krakowska*, Warszawa, 2011, s. 62–113.

² Čia neapžvelgiu privilegijos suteikimo aplinkybių, jos prototipų ir kitų su jos kilme susijusių klausimų nagrinėjimo istoriografijoje, taip pat jos teksto publikacijų. Privilegiją ypač išsamiai ir įvairiapusiškai Europoje suteiktų analogiškų privilegijų požiūriu yra aptaręs S. Beršadskis, sukritikuodamas ligtolinę (iki XIX a. vidurio) istoriografiją. Galima pritarti šio autoriaus išsakytoms kritinėms pastaboms (išsamiau: С. Бершадский, *min. veik.*, p. 172–227). Po S. Beršadskio privilegijos tyrimuose nėra daug pasistūmėta, nes faktiškai neliko diskusinių klausimų. Paskelbta vos viena, tačiau reikšminga Stanislovo Lazutkos ir Edvardo Gudavičiaus privilegijos teksto publikacija, kurioje į mokslo apyvartą įtraukti iki tol nežinomi privilegijos nuorašai, nustatytos naujos privilegijos suteikimo aplinkybės, atlikta tekstologinė nuorašų analizė: С. Лазутка, Э. Гудавичюс, *Привилегия евреям Витавтаса Великого 1388 года*, Москва–Иерусалим, 1993.

³ Integruoti Vytauto 1388 m. privilegiją Brastos žydams į analogiškų privilegijų kontekstą veikiausiai su-trukdė abejonės dėl jos autentiškumo. Šią privilegiją Brastos žydams XVI a. falsifikatu vadino lenkų istorikas

privilegijos žydams kontekstą, jos suteikimo metu – XIV a. antroje pusėje, jis stipriai skiriasi ne tik nuo aplinkybių Lenkijoje, bet ir visoje Vidurio ir Rytų Europoje. Čia svarbus privilegijos pobūdis: Vytauto privilegija buvo lokali, suteikta vieno miesto – Brastos – žydų bendruomenei, nors jos pobūdis ir turinys buvo kone identiški atskiroms sritims suteiktoms ar net visuotinėms Lenkijos⁴ ir Silezijos žydų privilegijoms. Kitas savitumas, taip pat kylantis iš jos veikimo arealo specifikos, yra tas, kad privilegija reguliavo ne tik žydų teisinį ir socialinį statusą, bet ir recepcijos būdu ėmė formuoti ir reguliuoti žydų ir krikščionių (stačiatikių, o po oficialaus LDK katalikiško krikšto – ir katalikų) tarpusavio santykius visuomenėje. Privilegiją vertinant siauresniame LDK istorijos kontekste, taip pat rastume jos išskirtinumo požymių – tai pirmasis rašytinis ir ilgiausiai galiojęs (niekada neatšauktas) teisynas LDK, tiesiogiai veikęs jos teisės raidą.

1388 m. privilegijos Brastos žydams straipsnius pagal jų turinį, aptariamą sferą galima skirti į kelias grupes. Pirmąją grupę sudarytų nuostatos, leidžiančios atvirai praktikuoti judaizmą, turėti ir išlaikyti konfesinius objektus (sinagogas ir kapines), atlikti apeigas ir laikytis tradicijos. Šiai grupei reiktų priskirti ir straipsnį, draudžiantį žydus trikdėti dėl įkaito atsiėmimo religinių švenčių metu⁵, leidimą turėti savo vidaus (žydų) teismą ir priimtinas priesaikos formas. Antrąją nuoseklią ir išbaigtą privilegijos straipsnių (apie trečdalį visų jų⁶) grupę sudarytų naujos⁷ – pinigų skolinimo – veiklos apibrėžimas: kilnojamojo ir nekilnojamojo turto ėmimas įkaitu, garantinių paskolos raštų veikimas, skolos gražinimas, palūkanų skaičiavimas, senaties terminas, draudimas užstatu imti kruvinus daiktus ir kitos galimos su skolinimo veiklomis susijusios aplinkybės. Šie Vytauto privilegijos Brastos žydams straipsniai yra pripažinti kaip tiesioginis LDK įkaito teisės šaltinis⁸. Tapę Pirmojo Lietuvos Statuto įkaito teisei skirtų straipsnių pagrindu, jie tiesiogiai veikė LDK palaiapsniui susiklosčiusį kreditų teikimo ir jų garantavimo teisinį modelį.

Marcelis Kosmanas: M. K o s m a n, Dokumenty wielkiego księcia Witolda, *Studia Źródloznawcze. Comentationes*, t. 14, Warszawa–Poznań, 1971. Tiesa, tokią nuomonę jis išsakė akademinės karjeros pradžioje. Vertinant jos pagrįstumą būtina turėti omenyje, kad šios Vytauto privilegijos originalas nėra išlikęs, ji yra žinoma net ne iš 1507 m. patvirtinimo visuotinė, bet iš privilegijos nuorašų, įrištų kartu su Pirmojo Lietuvos Statuto nuorašais. Tad tyrinėjant tokiu būdu išlikusius privilegijos nuorašus matomi jos nesutapimai su XIV a. pabaigos dokumentų rengimo standartais nėra netikėti. Lietuvos istoriko Konstantino Jablonskio abejonės taip pat nėra pakankamai argumentuotos, K. J a b l o n s k i s, Privilegijos tautinėms mažumoms, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979, p. 187–188.

⁴H. Z a r e m s k a, *Żydzi w średniowiecznej Polsce*, s. 147–148.

⁵28 straipsnis – C. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik.

⁶Iš 33–34 privilegijos straipsnių net 12 skirta kreditavimui: 1–6, 23, 25, 27–29, 31 – ten pat, p. 82–90.

⁷Prekybai, kaip įprastesnei veiklai, aptarti pakako vos vieno – 11 straipsnio, ten pat, p. 84. Juo įtvirtintas privalomas muito mokėjimas žydų pirkliams.

⁸I. V a l i k o n y t ė, S. L a z u t k a, E. G u d a v i č i u s, *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529)*, Vilnius, 2001, p. 339.

Pastebėtina, kad skolinimas buvo išsamiausiai aptarta žydų ekonominė veikla, prekybos reglamentavimui skirtas vos vienas 11-asis straipsnis. Jame buvo įtvirtinta, kad prekes vežantys žydai privalo mokėti maito mokesčių.

Trečioji privilegijos straipsnių grupė aprėptų įvairias gyvenimo situacijas ir jų sprendimus, kuriuos apibendrintai galima apibrėžti kaip į potencialius konfliktus vedančių – dominuojančių krikščionių ir žydų – tarpusavio santykių (smurtas prieš asmenį, konfesinių objektų išniekinimas, iš popiežių bulių perimtas draudimas kaltinti žydus ritualine krikščionio žmogžudystės ar Šv. Komunijos profanacija) reglamentavimą. Iš esmės privilegijos straipsniuose aptarta tai, kas galėjo būti neįprasta krikščioniui, ir fiksuota kiekvieno žydo teisė gyventi jam įprastu kasdienybės ritmu. Tad pagrindinis viduramžiais teiktų privilegijų žydams tikslas buvo ne tvarkyti žydų santykius jų bendruomenėje, bet nustatyti žydo ir krikščionio tarpusavio santykių normas ir ribas.

Siekdamas identifikuoti 1388 m. Vytauto privilegijos žydams prototipus, rusų teisininkas Sergejus Beršadskis taikė tekstologinę analizę ir lygino šios privilegijos turinį su chronologiškai artimiausiais privilegijų variantais, suteiktais LDK regione: Boleslovo Pamaldžiojo (1264) privilegiją Kališo srities žydams, Kazimiero Didžiojo privilegijas Kališo (1364) ir vėliau visos Lenkijos žydams (1367) bei Silezijos hercogų suteiktas privilegijas (Henriko – 1295 m., Boleslovo – 1298 m.). S. Beršadskis pastebėjo, kad pirmosios Lenkijoje suteiktos Boleslovo Pamaldžiojo privilegijos turinys buvo artimesnis Silezijoje suteiktoms privilegijoms. Žydams suteiktų privilegijų susiejimas su veikiančia vietos teise, S. Beršadskio teigimu, buvo būdingas būtent silezietiškosioms privilegijoms⁹. Atitinkamai XIX a. pabaigos – XX a. Lenkijos istoriografijoje išvelgta ir daugiau sąsajų tarp Boleslovo Pamaldžiojo privilegijos ir Čekijos kraštuose suteiktų privilegijų žydams¹⁰. Po S. Beršadskio tyrimų įsitvirtino nuomonė, kad Vytauto privilegija buvo paremta būtent Boleslovo Pamaldžiojo suteiktu dokumentu. Lietuvos istorikai Stanislovas Lazutka ir Edvardas Gudavičius, tyrinėję skirtingus Vytauto privilegijos nuorašus ir bandę verifikuoti S. Beršadskio išvadas, klausimo apie privilegijos prototipą nekėlė. Beje, nuomonės, kad būtent Boleslovo Pamaldžiojo privilegija buvo 1388 m. Vytauto privilegijos prototipas, laikėsi kone visi tyrinėtojai ir iki S. Beršadskio bent kiek domėjėsi LDK žydų teisine padėtimi ar jų istorija (Tadeusz Czackis, Ignacy Danilowiczius, Feodoras Leontowiczius, Waclaw Maciejowski). Nors klausimas apie 1388 m. privilegijos Brastos žydams prototipą lyg ir nekelia didesnių diskusijų, tačiau jį formuluojant kiek kitaip, jis išlieka aktualus ir kontroversiškas. Į jį galimi keli atsakymai, kurie iki šiol dėl skirtingų istoriografijos tradicijų niekada nesvarstyti kompleksiskai.

⁹ С. Бершадский, *min. veik.*, p. 212.

¹⁰ Privilegijų sąsajų nustatymo apžvalgą išsamiau žr. R. Grodecki, *Polska Piastowska*, Warszawa, 1969, s. 651–655.

Tad atsispirdami nuo įsitvirtinusios nuomonės, straipsnyje bandome klausti, kokios aplinkybės galėjo lemti, kad 1388 m. Vytautas, suteikdamas Europoje labiausiai pasklidusį žydų teisės variantą, pasirinko būtent Boleslovo Pamaldžiojo privilegiją (1264), bet ne chronologiškai vėlesnę Kazimiero Didžiojo (1364 ir 1367 m.) privilegiją Lenkijos žydams, ir kaip toks pasirinkimas galėjo paveikti LDK žydų teisinės padėties formavimąsi, taip pat, ar istoriografijoje įsitvirtinusios interpretacijos yra vienintelės įmanomos? Tiesa, šiuolaikinėje užsienio istoriografijoje sutariama, kad Boleslovo Pamaldžiojo ir Kazimiero Didžiojo privilegijos esmingai nesiskiria, kai kurie tyrinėtojai Kazimiero Didžiojo suteiktą laiko Boleslovo suteiktos privilegijos konfirmacija¹¹.

Pirmas klausimas: kas buvo Vytauto privilegijos Brastos žydams prototipas?

Atsakymo į iškeltą klausimą tegalime ieškoti kliaudamiesi logine daugiau ar mažiau žinomų faktų ir aplinkybių seka. Esant ribotam skaičiui šaltinių, vieną iš galimų faktų loginių sekų dar XX a. pradžioje pasiūlė Stanisławas Kutrzeba (1876–1946), tačiau gana ilgą laiką jo versija istoriografijoje liko neaktualizuota, nesusieta su vėliau vykusiais 1388 m. Vytauto privilegijos nuorašų ir jų kilmės tyrimais. S. Kutrzeba atkreipė dėmesį į tai, kad Lenkijai siekiant integruoti prisijungtas Haličo žemes, Lvove įsikūrusiai žydų bendruomenei 1367 m. buvo suteikta privilegija, kurios turinys, jo teigimu, sutampa su Boleslovo Pamaldžiojo 1264 m. privilegija žydams¹², vadinamuoju Kališo statutu. S. Kutrzebos nuomonę šiuolaikinėje istoriografijoje aktualizavo lenkų tyrinėtoja Hanna Zaremska¹³, pabrėžusi dar vieną mums svarbią detalę – lenkiškos Boleslovo Pamaldžiojo privilegijos adaptavimą Rusios miesto žydų bendruomenei: Lvovo žydams suteiktoje privilegijoje nesančios vaivados, kaip galinčio teisti žydus, pareigybės buvo pakeistos į seniūno (šio pakeitimo tikrąjį turinį aptariame toliau), jam ir buvo patikėtos žydų teisimo funkcijos Lvove. Beje, būtent toks įrašas apie seniūną, galintį teisti žydus, yra ir Vytauto privilegijoje Brastos žydams (7 straipsnis)¹⁴. Remiantis šiuo pastebėjimu lenkų istoriografijoje išvada, kad Vytautas 1388 m. žydams suteikė analogišką privilegiją, kokia naudojosi Lvovo bendruomenė, yra žinoma, tačiau iki šiol nebuvo integruota į LDK žydų teisinės padėties klostymosi kontekstą.

¹¹ J. Goldberg, *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth*, t. 3, Jerusalem, 2001, p. 2–7.

¹² S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. 2, Lwów–Warszawa–Kraków, 1925, s. 297–317.

¹³ H. Zaremska, min. veik., p. 148–149.

¹⁴ С. Лазутка, Э. Гудавичюс, min. veik., p. 85.

Šioje vietoje reikėtų nedidelio patikslinimo, sekančio tiesiogiai iš šaltinio, bet neįvertinto istoriografijoje. 1367 m. privilegija buvo suteikta ne tik Lvovo bendruomenei, bet platesniu mastu *et tota terra Russie* – „visoms Rusios žemėms“ (turint omenyje prie Lenkijos prijungtą Haličo žemę). Nesiremami ar nežinodami (nes daugiausia dėmesio buvo skiriama S. Beršadskio tyrimų kritiniam įvertinimui) istoriografijoje esančio pastebėjimo apie Vytauto privilegijos sąsajas su privilegija Lvovo žydams, bet remdamiesi šaltiniotyriu Vytauto privilegijos nuorašų tyrimu ir siekdami identifikuoti pirminę privilegijos suteikimo kalbą (lotynų ar rusėnų), 1388 m. privilegijos Brastos žydams ryšį su Lvovo žydų privilegija pastebėjo ir S. Lazutka bei E. Gudavičius. Jie priėjo išvadą, kad seniausias Vytauto privilegijos žydams nuorašas, išlikęs Karūnos Metrikoje, rašytas lotynų kalba (nuorašai rusėnų kalba yra vėlesni vertimai) ir yra perimtas „iš vieno vėlesnių 1264 m. privilegijos nuorašų – greičiausiai nuorašo Lvovo žydų bendruomenei“¹⁵. Šio teiginio patvirtinimas įrašytas ir Vytauto privilegijos Brastos žydams nuorašo, esančio Karūnos Metrikoje, dispozicijoje. Čia yra tiesioginė nuoroda¹⁶ į tai, kad suteikiama *de verbo ad verbum* („žodis į žodį“) tokia privilegija (*statuta, priuilegia*), kaip kad yra gavę Lvovo žydai (*in Lamburga habentur a iudeis*)¹⁷.

Šiandien jau galime pasikliauti dar viena aplinkybe (itin svarbia šio tyrimo kontekste) – tai 1387 m. Lenkijos karaliaus ir Vytauto pusbrolio Vladislavo Jogailos Lvovo žydams suteiktos privilegijos konfirmacija praradus ankstesniąją 1367 m. privilegiją. Ši faktų seka leidžia manyti, kad Vytautui suteikiant privilegiją Brastos žydams pasitelkta tuo metu arčiausiai Brastos buvusios žydų bendruomenės turėta privilegija. Ji Lvovo bendruomenei ėmė galioti vos pora dešimtmečių anksčiau, o konfirmuota buvo vos metais anksčiau, nei ją patvirtino Vytautas. Nors pusbrolių tarpusavio santykiai buvo permainingi, išlieka tikimybė, kad būtent Jogaila, suteikęs kelias privilegijas oficialaus LDK katalikiško krikšto proga, galėjo pasidalinti ir žiniomis apie žydams teikiamas privilegijas. Juo labiau kad žydai LDK teritorijoje jau gyveno kurį laiką, ir buvo įsikūrę Vytauto tėvoniuose miestuose. Su pusbrolių kova dėl įsitvirtinimo LDK soste yra susijęs ir Magdeburgo teisių suteikimas Brastai: Jogaila, užėmęs Brastą, suteikė miestui Magdeburgo teises (1390), o sustiprėjus miestui, jas 1408 m. konfirmavo Vytautas¹⁸. Kita vertus, veikiausiai ir patys Brastos bendruomenės žydai galėjo žinoti naujienas iš Lvovo.

Atidžiau panagrinėjus 1367 m. Kazimiero Didžiojo suteiktą privilegiją Lvovo ir Haličo (*terra Russie*)¹⁹ žydams, bei jos, tik jau skirtos Lvovo žydams 1387 m.

¹⁵ Ten pat, p. 32–33.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat, p. 56.

¹⁸ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 2000, p. 188–199.

¹⁹ *Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.)*, *Monumenta Leopoliana*, t. 2, сост. Т. М. Капраль, Львів, 2010, с. 381 (dokumentas Nr. 108).

Jogailos²⁰ konfirmaciją, matyti, kuri iš žinomų privilegijų Lenkijos žydams buvo adaptuota LDK, Brastoje. Palyginus matyti, kad tai ne Boleslovo Pamaldžiojo, o būtent Kazimiero Didžiojo 1364 m. privilegijos konfirmacija (tiesa, esminių kokybinių skirtumų, galėjusių lemti žydų teisinės padėties pokyčius, faktiškai nėra). Beje, būtent šią pirmtako privilegiją kaip tvirtinamą nurodo ir Jogaila. Tad vis mažiau abejonių, kad 1388 m. Vytauto Brastos žydams suteiktos privilegijos prototipas buvo visai ne daugiau nei šimtu dvidešimt metų nuo jos nutolusi Boleslovo Pamaldžiojo, bet būtent chronologiškai anksčiau 1364 m. Kazimiero Didžiojo privilegija, veikiausiai ta, kurią ir patvirtino Vytauto pusbrolis Jogaila. Būtent ji turėtų būti atspirtimi aiškinantis šios privilegijos ir suteiktosios Brastos žydams 1388 m. galimus skirtumus ir sutapimus.

Išanalizavus Lvovo žydams suteiktą privilegiją tampa aišku, kad Vytauto sprendimas suteikti privilegiją žydams atkartojosi situaciją, susidariusią Lvove, – kai visiems Lenkijos žydams (tarp jų ir Haličo) galiojanti privilegija (visuotinė) buvo patvirtinta atskirai vieno miesto bendruomenei kaip lokali. Jogaila suteikė ją Lvovo žydams, o Vytautas – Brastos bendruomenei, taip pradėdamas teikti lokalias privilegijas savo tėvoninių miestų žydams.

Antras klausimas: kam suteikta 1388 m. Vytauto privilegija?

Antras su 1388 m. Vytauto privilegijos suteikimu susijęs klausimas taip pat jau ne kartą keltas istoriografijoje – kas buvo 1388 m. Vytauto privilegijos gavėjai, kam ji buvo suteikta? S. Beršadskis (tiesa, dirbdamas su mažesniu²¹ šios privilegijos nuorašų skaičiumi, nei yra žinoma šiandien) manė, kad 1388 m. Vytautas suteikė šią privilegiją pradžioje Trakų (1388 m. birželio 24 d.), o netrukus Brastos (1388 m. liepos 1 d.) bendruomenei, dar po metų – Gardino žydams (1389)²². Įvertinę privilegijos turinį, Gardino atveį iš šios sekos galime eliminuoti kaip keliantį mažiau abejonių²³. Dokumente reglamentuojamas jokie panašumo su 1388 m. privilegija neturintis žydų įsigyvenimas Gardino mieste²⁴ ir vienu sakiniu pažymima, kad šios bendruomenės žydams galioja ir Brastos bendruomenės suteiktoji privilegija.

²⁰Ten pat, p. 388–389 (dokumentas Nr. 109).

²¹Identifikuota, kad S. Beršadskis dirbo su trimis (šiandien yra žinomi 8) 1388 m. Vytauto privilegijos nuorašais. Apie privilegijos nuorašus išsamiau žr.: С. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik., p. 8–26.

²²С. Б е р ш а д с к и й, min. veik., p. 233.

²³Nors yra tyrinėtojų, manančių, kad privilegija Gardino bendruomenei yra falsifikatas: R. W i t k o w s k i, Some remarks on the history of the Karaites in Grand Duchy of Lithuania in the 15th century, *Karaite archives*, t. 1, 2013, p. 215.

²⁴Pavyzdžiui, nusakomos žydų kvartalo ribos, leidžiama naudotis miesto ganyklomis, aptariamos galimybės verstis ekonomine veikla, mokesčių mokėjimo tvarka ir pan.

Po S. Lazutkos ir E. Gudavičiaus tyrimų nustačius, kad Vytauto privilegijos seniausiam nuoraše (rašytas lotynų kalba ir išlikęs Karūnos Metrikoje, datuojamas apie 1470 m.) įrašytas jos adresatas yra *iudeis nostris in Bresthe*²⁵ („mūsų žydai Brastoje“), įsitvirtino nuomonė, kad privilegijos gavėjai buvo būtent Brastos žydų bendruomenė²⁶. Galimybė, kad analogiško turinio privilegija galėjo būti suteikta „Trakų žydams“, istoriografijoje svarstyta begalę kartų, nors vieningos nuomonės nėra. Vertinimų amplitudė svyruoja nuo tvirtų ar rečiau su mažais svyravimais įsitikinimų²⁷, kad privilegija buvo suteikta iki „Trakų žydams“²⁸ skirtos privilegijos (vieno iš nuorašų) paskelbimo falsifikatu, neturinčiu nieko bendro su karaimų istorija LDK²⁹. Abejojantieji privilegijos autentiškumu įprastai naudoja tuos pačius ar labai panašius argumentus – tai Vytauto titulo netinkamas užrašymas, tai, kad privilegija suteikta kone dešimtmečiu anksčiau (šiuo atveju atsispiriama nuo legendiniame karaimų įsikūrimo Trakuose pasakojime minimos 1397 m. datos), nei karaimai įsikūrė Takuose (besilaikantieji šios nuomonės įprastai kvestionuoja galimą žydų rabinistų gyvenimą mieste) ar, kad privilegijos suteikimo metu Vytautas nevaldė Trakų. Klausimų, susijusių su 1388 m. „Trakų žydams“ suteikta privilegija, sprendimą sunkina tai, kad istoriografijoje iki šiol iki galo nesutarta, kas iš tikrųjų gyveno Trakuose nuo XIV a. antrosios pusės – ar tik karaimai (ši nuomonė yra labiausiai įsitvirtinusi), o gal žydai karaimai ir žydai rabinistai kartu? Atitinkamai ir svarstymai dėl privilegijos adresato yra vienakrypčiai, įprasta kalbėti apie šios privilegijos suteikimą tik karaimams. Gyvuojant idėjai, kad Trakuose gyveno tik karaimai, ypač dėl pačių karaimų nuostatų, atsiradusių keičiantis jų tapatybei, įprasta nesieti šioms dviem nekrikščionių grupėms suteiktų privilegijų, nors pačios bendruomenės LDK laikotarpiu ne tik suprato savo bendrumą, bet ir bendradarbiavo. Trakų karaimai fiskaliniu požiūriu buvo pavaldūs Lietuvos

²⁵ С. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik, p. 56.

²⁶ Ten pat, p. 32; H. Z a r e m s k a, min. veik., p. 149.

²⁷ J. T y s z k i e w i c z, Karaimi na Rusi i Litwie do 1388 roku, *Przegląd Orientalistyczny*, t. 3–4, 1999, s. 177–186; J. T y s z k i e w i c z, Karaimi litewscy w czasach Witolda i sprawa przywileju datowanego rokiem 1388, *Studia Źródloznawcze*, t. 36, 1997, s. 45–64; S. G a s i o r o w s k i, *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, Kraków–Budapeszt, 2008, s. 218–227; J. M a n n, *Text and Studies in Jewish History and Literature*, t. 2: *Karaitica*, Philadelphia, 1935, p. 561; V. R a u d e l i ū n a s, R. F i r k o v i č i u s, Teisinė karaimų padėtis Lietuvoje (XIV–XVIII a.), *Socialistinė teisė*, t. 4, 1975, p. 49–54.

²⁸ Čia ir toliau vartojama šaltinių definicija „Trakų žydai“, apeliuojant į tai, kad ne visais atvejais iš šaltinių galima tiksliai nustatyti, kuri iš bendruomenių – žydų rabinistų ar žydų karaimų – yra minima. Pasitelkus analogiją su kitais LDK miestais, Biržais ar Lucku, kur tiksliai žinoma, kad gyveno abi – ir rabinistų, ir karaimų – bendruomenės, daroma prielaida, kad ir Trakuose, bent iki 1646 m. (kai karaimai pasiekę, kad rabinistai būtų išvaryti iš miesto) galėjo nuolat ar periodiškai gyventi ir rabinistai. Tad junginys „Trakų žydai“ nusako abi šias grupes. Analizuojant 1388 m. privilegiją, šis momentas yra itin svarbus, nes nėra aišku, kas buvo tikrieji jos adresatai, kitaip nei 1441 m. privilegijos atveju, kai neabejojama, kad ji buvo suteikta būtent karaimams.

²⁹ Naujausiuose tyrinėjimuose šią nuomonę yra išsakęs R. W i t k o w s k i, min. veik., p. 214–217. Vienas pirmųjų privilegijos autentiškumu suabejojo M. Kosmanas. Išsamiau: M. K o s m a n, min. veik.

Vadui – aukščiausiai LDK žydų savivaldos institucijai, XVIII a. buvo sudarę susitarimą su žydais rabinistais nesikreipti į krikščioniškus valstybės teismus³⁰ ir pan. Toliau bandant spręsti klausimą – ne ar 1388 m. Trakų karaimai gavo privilegiją iš Vytauto Didžiojo (taip jis įprastai formuluojamas istoriografijoje), bet ar naudojosi šia privilegija (jos turiniu), norime pateikti iki šiol istoriografijoje pastebėtą, bet neplėtotą tyrimo kryptį – privilegijų skolinimosi, dalijimosi jomis atvejus.

1388 m. Vytauto privilegijos nuorašas senąja lenkų kalba simboliškai pavadintas jį XIX a. pradžioje³¹ publikavusio istoriko Michała Balińskiego vardu³². Jis šią privilegiją publikavo kaip Vytauto Didžiojo privilegiją „Trakų žydams“, 1507 m. patvirtintą Žygimanto Senojo. Tad M. Balińskiego publikuoti privilegija iš karto istoriografijoje pradėjo funkcionuoti su priskirtimi „Trakų žydams“, o dalies tyrinėtojų nuomone, tokiu atveju ji galėjo būti skirta tik karaimams. Nors S. Beršadskis darė prielaidą, kad šis tekstas yra kitokios struktūros nei kiti jam žinomi 1388 m. privilegijos nuorašai, S. Lazutka ir L. Gudavičius, atlikę tekstologinę nuorašų analizę, nustatė, kad tai pilnesnės, išplėstinės redakcijos 1388 m. Vytauto privilegijos nuorašas. Šiai išplėstinės redakcijos privilegijos nuorašų grupei, be minėto M. Balińskiego nuorašo, šie tyrėjai priskyrė ir dar du – Brastos ir seniausią iš nuorašų iš Karūnos Metrikos³³. Tačiau neteigė, kad šis 1388 m. Vytauto privilegijos nuorašas yra falsifikatas, nors tokių nuomonių istoriografijoje buvo ir yra³⁴. Privilegijos gavėjo – „Trakų žydai“ – nurodymas potencialiai reikštų, kad privilegija galėjo būti suteikta ne tik Brastos bendruomenei (kaip dažniausiai teigiama istoriografijoje³⁵), bet ir

³⁰ Išsamiau apie tai J. Šiaučiušaitė-Verbickienė, *Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje. Sambūvio aspektai*, Vilnius, 2009, p. 285–302.

³¹ M. Baliński, *Historja miasta Wilna*, t. 1: *Zawierający dzieje Wilna, od założenia miasta aż do roku 1430*, Wilno, 1836, s. 225–233.

³² M. Balińskiego nuorašas ne kartą publikuotas: T. Dziąłyński, *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529, tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563*, Poznań, 1841, s. 102–112; J. Ochmański, *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1386–1430*, Poznań–Warszawa, 1986, p. 169–171; С. Бершадский, *Русско-еврейский архив. Документы и регесты к истории литовских евреев*, С-Петербург, 1882, с. 2–22.

³³ С. Лазутка, Э. Гудавичюс, min. veik., p. 26.

³⁴ R. Witkowski, min. veik., p. 214–217.

³⁵ Lenkų istorikas Janas Tyszkiewiczus yra vienas iš mokslininkų, besilaikančių nuomonės, kad privilegiją Vytautas Didysis suteikė ne kam kitam, bet Trakuose gyvenusiems karaimams. Pagrindinė jo idėja, kad privilegija neabejotinai buvo suteikta karaimams, tačiau nebūtinai yra datuotina 1388 m., nes tuo metu Vytautas nevaldė Trakų (tuo metu juose šeiminkavo Skirgaila). Šiam tyrinėtojui labiausiai rūpi, kokiomis aplinkybėmis ir kokiame kontekste ši privilegija suteikta. Tačiau panašu, kad jis tapatina dvi privilegijas, kurių turinys gana skirtingas: 1388 m. Vytauto Didžiojo ir 1441 m. privilegiją, suteiktą Kazimiero. Trakų karaimams galimai suteiktos Vytauto privilegijos klausimui tyrinėtojas skyrė bent du straipsnius: J. Tyszkiewicz, *Karaimi na Rusi i Litwie do 1388 roku*, s. 177–186; to paties, *Karaimi litewscy w czasach Witolda i sprawa przywileju datowanego rokiem 1388*, s. 45–64.

„Trakų žydams“ – šiuo atveju nėra net taip svarbu kam konkrečiai – žydams rabinistams ar žydams karaimams. Kad Trakuose tikrai gyveno bendruomenė, kuri naudojosi žydams suteiktomis visuotinėmis privilegijomis, tikusiomis taikyti teisme ir priimti sprendimus, rodo „Trakų žydams“, kaip arčiausiai sostinės Vilniaus įsikūrusiai bendruomenei, Žygimanto Senojo 1528 m. rugsėjo 4 dieną rašytas raštas³⁶. Juo nedelsiant, grasinant šimto rublių bauda, reikalauta, „kad atsiųstumėte mums savo žydišką privilegiją, kad būtų pas mus rytoj, šeštadienį“³⁷, nes turime tam tikriems žydams priimti sprendimą“ (*прислали до насъ привилеи ваши жидовскии, што бы был у насъ на завтре въ субботу, бо маєм некоторымъ жидомъ сказане чинити*³⁸). Šio rašto išsiuntimo metu žydai jau buvo gavę dvi privilegijas, kurios potencialiai galėjo būti taikomos teisme – tai Aleksandro 1503 m. privilegija, leidžianti jo paties išvarytiems žydams sugrįžti į LDK su jos Žygimanto Senojo konfirmacijoje (1514) esančiu papildymu apie įrodymų teikimą (paprutinę kepurės statymo procedūrą), bei antroji visuotinė privilegija – 1388 m. Vytauto suteikta Brastos (jei remtumėmės Karūnos Metrikoje esančiu nuorašu) ir gal Trakų (M. Balińskio nuorašas) bendruomenių žydams ir 1507 m. patvirtintos visiems žydams LDK.

Sutapimas ar ne, bet panašiu metu, kai Žygimantas Senasis prašė skubiai pateikti žydų turimas privilegijas, Lietuvos Metrikos 14-oje Užrašymų knygoje (apimančioje laikotarpį nuo 1524 m. sausio iki 1529 m. sausio mėn.), kurioje surašyti didžiojo kunigaikščio pamokymai, įsakai ar nurodymai pareigūnams dėl padarytų skriaudų įvertinimo ir jų atlyginimo, įrašyta ir chronologiškai su prašymu atgabenti privilegiją sutampanti byla³⁹, kurioje ieškovai buvo žydai. Lietuvos Metrikos knygoje padarytas įrašas datuojamas 1528 m. rugsėjo 1 d. – lapkričio 24 d. Tai neišplėtotas bylos esmės nusakymas su pavedimu dvarioniui įvesdinti žydą Chacką Izaokavičių ir jo brolius į pono Ščasno Pji-

³⁶ Esu nuoširdžiai dėkinga dr. Andrejui Ryčkovui, atkreipusiam dėmesį į šį svarbų dokumentą ir padariusiam jo nuorašą Rusijos nacionalinėje bibliotekoje Peterburge. Dokumentas saugomas Rusijos nacionalinės bibliotekos Peterburge Rankraščių skyriuje. Российская национальная библиотека, Отдел рукописей (toliau – РНБОР), Западно русские акты, ф. 293, оп. 1, д. 36.

³⁷ Atkreiptinas dėmesys, kad dokumentą prašoma pristatyti šeštadienį. XVII a. visuotinėse privilegijose atsirado draudimas teisti žydus šabo dieną, tačiau XVI a. pradžioje šios nuostatos nebuvo, drausta tik trukdyti žydą dėl įkaito atsiėmimo jo religinių švenčių metu. Tai reglamentuota ir 1388 m. Vytauto privilegijos 28 straipsnyje (С. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik., p. 50).

³⁸ РНБОР, Западно русские акты, ф. 293, о. 1, д. 36. Visas šio raginimo tekstas: „Жикгимонт, Божю м(и)л(о)стю корол полскии, великии кн(я)з лит(о)вскии, рускии, прускии, жомонитскии, мазовецкии и иных. Ко всеи жидове троцкои. Што бы есте того ж часу, ни чого не мешкаючи, скоро сесь наш листъ узрите, прислали до насъ привилеи ваши жидовскии, што бы был у насъ на завтре въ субботу, бо маєм некоторымъ жидомъ сказане чинити. А то приказуемъ вамъ под виною н(а)шою, под сту рубли грошей, конечно. А инако бы есте того не чинили. П(и)сан у Вилни, под лѣт(о) Божее(о) нарож(еня) 1000 пятсот 28 сен(тебря) 4 д(е)нь, индик(та) 2.“

³⁹ *Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga Nr. 14 (1524–1529)*, par. L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2008, nr. 649.

ničiaus valdą, tol, kol jis nesugrąžins žydams dar jo velionio tėvo pasiskolintų pinigų. Iš priimto sprendimo, jei yra ryšys tarp raginimo pateikti privilegiją ir didžiojo kunigaikščio priimto sprendimo, galima matyti, kad buvo būtina privilegiją atvežti į Vilnių. Sprendimas tiesiogiai paremtas Vytauto Didžiojo privilegijos vienu iš straipsnių – dvidešimt penktuoju (jis necituojamas, tačiau bylos sprendimas jį atitinka): „jei žydas už garbių ponų garantinius raštus ar įkeistas valdas paskolintų pinigų ir tai įrodytų savo raštais ar antspaudais, mes žydui vietoje kitų užstatų paskiriame įkeistą valdą ir norime ginti ją nuo prievartos“⁴⁰.

Aptartasis atvejis, kai didysis kunigaikštis prašo paskolinti privilegijas, nėra vienišinis. Žydai rabinistai ir žydai karaimai esant poreikiui periodiškai skolindavosi privilegijas ir vėlesniais laikotarpiais. Privilegijų skolinimosi tarp šių bendruomenių reiškinių yra pastebėjęs Jacobas Mannas⁴¹. Jis taip pat publikavo kelis šaltinius, leidžiančius pagrįsti tokį bendradarbiavimą. Legalizuodami savo veikimą Vilniuje ir siekdami įtvirtinti teisinį statusą, Trakų karaimų turimas privilegijas skolinosi Vilniaus žydai rabinistai⁴²; taip pat karaimų prašyta (1653) tarp savo privilegijų atrasti ir atsiųsti Vilniaus kahalui dokumentus, kurie būtų pasitelkti siekiant atšaukti draudimą žydams samdyti krikščionis tarnus⁴³.

Tai, kad Žygimanto Senojo rašte yra minima ne kokia kita, o 1388 m. Vytauto privilegija (ar jos konfirmacija), rodo ne tik aptartas bylas, kurių nagrinėjant ji galbūt buvo reikalinga, turinys, bet ir tai, kad 1528 m. Žygimanto Senojo skubaus prašymo metu dar nebuvo patvirtintas ir Pirmasis Lietuvos Statutas. Galimas dalykas, kad teisėjams poreikis turėti privilegijas po ranka, bet ne kas kartą prašyti pristatyti, paskolinti reikiamus dokumentus, lėmė ir tai, kad Pirmojo Statuto tekstas buvo įrištas (*summa rerum*) ne tik kartu su kelioms LDK bajorams svarbiomis privilegijomis, bet ir su visuotinėmis privilegijomis, kuriomis tuo metu vadovavosi LDK žydai.

⁴⁰ 25 privilegijos straipsnis – С. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik.

⁴¹ J. M a n n, min. veik., p. 560, 666.

⁴² Už pagalbą perskaitant toliau minimus hebrajiškus tekstus ir nuorodą į dokumentą, saugomą Nacionalinėje Rusijos bibliotekoje Peterburge, esu dėkinga savo bičiuliui ir kolegai dr. Arie Yarivui. 1647 m. Lietuvos Vaadas kreipėsi į Vilniaus rabinistų bendruomenę reikalaujamas sugrąžinti prieš penkiolika metų pasiskolintas Trakų karaimų privilegijas, esą karaimai paskolinę aštuonias privilegijas. Rabinistai atidavė septynias, o vienos vis dar yra negražinė, J. M a n n, Communication from the Lithuanian Vaad to the Wilna Kahal concerning the Charters of the Troki Karaites, ten pat, nr. 52, p. 1019. Prašydamai tarpininkauti atgaunant trūkstamą privilegiją karaimai kreipėsi ir į Brastos bendruomenę (A. Firkowicziaus (Фиркович) kolekcija, Rusijos nacionalinė biblioteka Peterburge (toliau РНБ ЕВР 1 1806), 1665 m. (?) gegužė).

⁴³ J. M a n n, Request from the Wilna Kahal to the Troki Karaites for the Loan of Charters, min. veik., nr. 54, p. 1022. Įdomu tai, kad Vilniaus khalo kreipimasis turėjo tikrą teisinį pagrindą, Trakų karaimai XVI a. buvo gavę privilegijas, leidžiančias turėti krikščionių tarnų savo namuose (1550–1566), Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 301–22.

Iš to, kas aptarta, galima daryti prielaidą, kad Trakuose galėjo būti saugoma Vytauto Didžiojo 1388 m. privilegija žydams, kuria naudotis galėjo ir žydai rabinistai, ir žydai karaimai. Tačiau tam, kad galėtume tvirtinti, jog būtent Trakų bendruomenė buvo viena iš privilegijos gavėjų 1388 m., vis dar trūksta patikimų duomenų ir naujų šaltinių. Ar privilegiją „Trakų žydai“ gavo 1388 m. (ši privilegijos suteikimo data nurodyta M. Balińskiego nuoraše), kaip manė S. Beršadskis⁴⁴ ar net neabejojo J. Mannas?⁴⁵ Ar buvo taip, kaip teigė Janas Tyszkiewiczzius, išskirdamas net tris galimas privilegijos suteikimo datas: 1384, 1388 ar 1398 m. (kai 1388 m. traktuojami kaip raštininko padaryta klaida – vietoje 1398 m.)?⁴⁶ Ar teisus Rafałas Witkowski, 1388 m. privilegiją „Trakų žydams“ atmesdamas kaip falsifikatą, nieko bendro neturintį su karaimų istorija LDK (tiesa, tai nepaneigia teiginio, kad karaimai galėjo naudotis 1507 m. šios privilegijos konfirmacija)? 1441 m. didžiajam kunigaikščiui Kazimierui Jogailaičiui teikiant privilegiją Trakų karaimų bendruomenei⁴⁷ neminima jokia kita anksčiau suteikta privilegija, bet apeliuojama į Vilniaus, Kauno ir Trakų miestų turimas magdeburgines teises. Tai kiek glumina, net jei žinome, kad Vytauto 1388 m. privilegijos turinys buvo panašesnis į teisybę, o Kazimiero privilegija karaimams labiau buvo skirta jų įsigyvenimui mieste ir santykiams su krikščioniškąja miesto gyventojų dalimi reguliuoti (tad buvo lokalaus pobūdžio). Kita vertus, 1388 m. privilegijos M. Balińskiego nuoraše abu kartus – ir suteikiant privilegiją, ir ją konfirmuojant (1507 m.) – gavėjai buvo „mūsų pavaldiniai žydai iš Trakų“ (*poddany nasi żydzi s Trok*) ar „mūsų žydams mūsų Trakų mieste“ (*żydom naszym w Trockim miesce naszym*)⁴⁸. Būtent iš šios privilegijos „Trakų žydams“ žinomas ir jos atėjimo į LDK kelias – iš Lvovo (*jako w Lumburgu*)⁴⁹. Analogiškos privilegijos kaip Brastos žydams suteikimas gyvenusiems Trakuose neturėtų stebinti, Trakai buvo Vytauto tėvonija ir žydų padėties formavimas pagal bendrą modelį būtų suprantamas ir praktiniu požiūriu racionalus. Šioje tyrimų stadijoje teiktina prielaida, kad „Trakų žydai“ naudojosi Vytauto 1388 m. privilegija, bent jau tikrai – jos 1507 m. konfirmacija, ir vienas privilegijos egzempliorių (nuorašas) saugotas būtent Trakuose.

⁴⁴ С. Бершадский, мин. veik., p. 179–180. Beje, šis tyrinėtojas buvo labiau linkęs abejoti 1441 m. Kazimiero privilegijos Trakų karaimams autentiškumu nei 1388 m. privilegija.

⁴⁵ J. Mann, min. veik., p. 561.

⁴⁶ J. Tyszkiewicz, *Karaimi litewscy w czasach Witolda...*, s. 62.

⁴⁷ *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 4: *Trakai*, sud. A. Baliulis, Vilnius, 2008, nr. 2, p. 75–76.

⁴⁸ Nuorašų publikacija – С. Лазутка, Э. Гудавичюс, мин. veik.

⁴⁹ М. Балиński, мин. veik., p. 226.

Trečias klausimas: Vytauto privilegijos adaptavimo laipsnis arba kaip interpretuoti privilegijos turinį?

Kaip jau aptarėme, Vytauto 1388 m. privilegija žydams nėra originali. Ji tiesiogiai atėjo į LDK per Lenkiją, iš pusbrolio Jogailos pusbroliui Vytautui Aleksandriui. Rekonstravus privilegijos kelią iki Brastos žydų bendruomenės, aktualus išlieka klausimas, ar ji buvo adaptuota? Ar buvo padaryti ir kokie turinio pakeitimai, lyginant su Lvovo žydams skirtu dokumentu? Išvada apie tai, kad Vytautas, suteikdamas privilegiją Brastos žydams, suteikė iš Lvovo bendruomenės perimtą Kazimiero Didžiojo privilegiją, esmingai keičia istoriografijoje įsitvirtinusį 1388 m. Vytauto privilegijos žydams turinio interpretavimą ir šios privilegijos veikimo LDK teisės lauke vertinimus. Nebelieka tikslo lyginti Vytauto privilegiją su gana plačiai Vidurio ir Rytų Europoje teiktomis analogiškoms privilegijomis⁵⁰. Pagrindiniu komparatyviniu šaltiniu, leidžiančiu nustatyti (ne)adaptavimo laipsnį, tampa Jogailos 1387 m. konfirmuota privilegija Lvovo žydams (kurios turinys sutampa su Kazimiero Didžiojo privilegija (1364)).

Veikiau standartas nei naujovė buvo viduramžiais Vidurio ir Rytų Europoje teiktose privilegijose įtvirtintas ir privilegijoje Brastos žydams pritaikytas suformuluotų precedentų susiejimas su vietos („šalies“) teisėje (pradžioje – paprotinėje⁵¹, o vėliau – rašytinėje) įtvirtintais sprendimais (bausmėmis, nuobaudų dydžiu ar sankcijomis). Jų taikymo orientyrais tapo nuorodos privilegijoje į „mūsų šalies paprotį“⁵² ar „mūsų šalies teisės paprotį“⁵³. Baudžiamajai teisei priskirtinos bylos, kai viena iš pusių buvo žydai, pradėtos spręsti tik „šalies“ (t. y. LDK) teisės ribose, perimant sužalojimų nustatymo, jų įvertinimo ir kitas panašias procedūras. Vietos teisė išliko dominuojanti sprendžiant žydų ir kitų visuomenės grupių atstovų santykius (bet ne dviejų žydų). Tai sudarė prielaidas žydams suteiktos privilegijos universalumui ir stabilumui, keičiantis teisės formoms. Privilegijoje išbaigti (precedentas ir sprendimas) yra tik tradicijų praktikavimą ar žydų ekonominę

⁵⁰ S. Beršadskis, atlikdamas tekstologinę privilegijų analizę, rėmėsi Lenkijoje, Čekijoje ir Silezijoje su teiktomis privilegijomis, С. Б е р ш а д с к и й, min. veik. S. Lazutka ir E. Gudavičius, komentuodami 1388 m. Vytauto privilegijos straipsnius, lygino ne tik skirtingų privilegijos nuorašų turinio ir teiginių formulavimo panašumus ir skirtumus, bet ir su kitomis privilegijomis, dažniausiai Boleslovo Pamaldžiojo (1264) privilegija, bet ne su Kazimiero Didžiojo (1364), С. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik., p. 92–112.

⁵¹ Paprotinės LDK teisės atspindžių privilegijoje yra ir daugiau, nei aptarta. Pavyzdžiui, krikščionis, neįstengęs įrodyti paties pateiktų melagingų kaltinimų žydai Šv. Komunijos išniekinimu ar krikščionio ritualine žmogžudyste, buvo baudžiamas tokia bausme, kuri būtų tekusi apkaltintam žydai (30 straipsnis – С. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik., p. 88). Bausmės melagingai apkaltinusiame paskyrimo tradicija yra svarbi LDK teisės norma, vėliau ji buvo įrašyta Lietuvos statutuose: „kas kitą apkalbės ir neįrodys, pats ta bausme turi būti baudžiamas“, I skyriaus 1 straipsnis – I. V a l i k o n y t ė, S. L а з у т к а, E. Г у д а в и č i u s, min. veik., p. 125.

⁵² 10 straipsnis – С. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik., p. 84.

⁵³ 13 straipsnis – ten pat, p. 86.

veiklą aptariantys straipsniai, LDK ar ir platesniu Rytų ir Vidurio Europos mastu neturėję teisinio reglamentavimo alternatyvų. Vertinant galimus žydų teisinės padėties skirtumus LDK ir Lenkijos karalystėje, svarbu yra tai, kad nors privilegijos Brastos žydams turinys buvo identiškas Lvovo žydų privilegijai, teisinės padėties skirtumų atsirado būtent dėl vietos teisės taikymo (besiskiriančių sprendimų esant vienodiems precedentams), bet ne dėl ženklių privilegijų turinio skirtumų (išskyrus kelis atvejus, aptariamus toliau).

Bandydami identifikuoti Vytauto Didžiojo ir jo pusbrolio Jogailos Lvovo žydams konfirmuotos privilegijos skirtumus kaip perspektyvius, galėtume skirti du lyginimo lygmenis:

Pirma, privilegiją Lvovo žydams⁵⁴ lyginant su skirtingais šiandien žinomais 1388 m. Vytauto privilegijos nuorašais, laikomasi S. Lazutkos ir E. Gudavičiaus pasirinkto principo, taikyto publikuojant 1388 m. Vytauto privilegijos nuorašus. Šios privilegijos nuorašai, minimaliai skirtingi, yra apjungiami ir analizuojami kartu – tai privilegijos nuorašai, įrašyti kartu su Pirmojo Lietuvos Statuto Dzialinskio ir Zamoiskių nuorašais, taip pat Pulavų bei Lauryno nuoraše įraštos lotyniškos 1388 m. privilegijos žydams versijos. Pirmuoju atveju prioritetas teiktas Dzialinskio, antruoju – Pulavų nuorašui⁵⁵.

Antra – Vytauto privilegijos nuorašų⁵⁶, įrašytų su Pirmuoju Lietuvos Statutu (Dzialinskio, Pulavų ir Ališavos nuorašai), turinio palyginimas su nuorašais, žinomais iš kitų šaltinių (Karūnos Metrikos, Brastos ir M. Balińskio). Šių lyginimo lygmenų išskyrimas leidžia matyti ne tik Lvovo ir Brastos privilegijos skirtumus, bet ir, kaip pastebėta, nuorašų, įrašytų su Pirmojo Lietuvos Statuto *summa rerum* (kai šių nuorašų straipsnių formuluotės iš esmės sutampa tarpusavyje, bet skiriasi nuo Lvovo privilegijos), skirtumus, kai iš kitų šaltinių žinomų nuorašų tekstai (į šią grupę pakliūva ankstyviausi iš žinomų nuorašų – Brastos datuojamas 1507 m., ir Karūnos Metrikos nuorašas – 1470 m.) ne tik mažai skiriasi tarpusavyje, bet ir sutampa su privilegija Lvovo žydams.

Toks nuorašų turinio pasiskirstymas leidžia kelti hipotezę, kad 1388 m. Vytauto privilegija galbūt buvo tikslinama: 1507 m. privilegiją patvirtinant kaip visuotinę, ir vėliau – priimant Pirmąjį Lietuvos Statutą (1529), nors tuo metu jokia žydams skirta privilegija nebuvo suteikta. Ankstyviausio Pirmojo Statuto *summa rerum* – Zamoiskių nuorašo sudarymo data sutampa su statuto įsigaliojimu, analogiški tekstai pakliuvo ir į vėliau parengtus ir suformuotus rankraštinius Pirmojo Statuto nuorašus.

⁵⁴ Naudojamasi šiuolaikine privilegijos publikacija lotynų kalba ir jos vertimu į ukrainiečių kalbą: *Привілеї національних громад міста Львова...*, p. 381, dokumentas Nr. 108.

⁵⁵ С. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik., p. 28.

⁵⁶ Iš viso yra aštuoni Vytauto privilegijos nuorašai, vienas jų, seniausias, yra išlikęs tiesiogiai – tai Karūnos Metrikos nuorašas, kiti septyni buvo įrašyti kartu su Pirmuoju Statutu (atitinkamai ir gavę pavadinimus pagal Statuto nuorašus): Zamoiskių nuorašas (1529), Lauryno (1531), Pulavų (XVI a. 4 deš. pabaiga), Ališavos (1550), Dzialinskio (1563–1565), Brastos (1580/1671) bei, kaip aptarta, „Trakų žydams“ skirtos privilegijos nuorašas, publikuotas XIX a. istoriko M. Balińskio. Detalias nuorašų charakteristikas žr. ten pat, p. 10–28.

1 lentelė. Vytauto privilegijos Brastos žydams (1388) nuorašų kelių straipsnių turinio palyginimas su Lvovo žydų bendruomenei Jogailos patvirtinta privilegija (1387)⁵⁷

Nuorašo pavadinimas	Dzialinskio ⁵⁸	Pulavų ⁵⁹	Ališavos	Karūnos Metrikos	Brastos	M. Ba-lińskio	1387 m. privilegijos Lvovo žydams konfirmacija
Nuorašo parengimo data ir kalba	1563–1565 (Dzialinskio), 1529–1530 (Zamoiskio), rusėnų k.	XVI a. 4 deš., lotynų k.	1550 m., senoji lenkų k. (vertimas iš rusėnų k.)	apie 1470 m., lotynų k.	1580 m. / 1671 m. ⁶⁰ , rusėnų k.	publikuota 1836 m., senoji lenkų	1387 m., lotynų k.
Irišimas su Pirmuoju Lietuvos Statutu	+	+	+	–	–	–	Netaikoma
Ar pateikiama sąsaja su Lvovo privilegija	–	–	+	+	–	+	Netaikoma
Privilegijos gavėjai	Visi LDK žydai	Visi LDK žydai	Visi LDK žydai	Brastos bendruomenė	Visi LDK žydai	Trakų bendruomenė	Netaikoma
1507 m. konfirmacijoje nurodoma 1388 m. privilegijos suteikimo data ir vieta	1388 m. Jono Krikštytojo oktava, Luckas	1388 m. Jono Krikštytojo oktava, Luckas	1488 m. ⁶¹ Jono Krikštytojo oktava, Luckas	1388 m., Jono Krikštytojo gimimas, Luckas	1388 m., Jono Krikštytojo oktava, Luckas	1388 m. Jono Krikštytojo gimimo diena, Luckas	Netaikoma

⁵⁷ Naudojamosi Vytauto 1388 m. privilegijos nuorašų publikacija (ten pat) ir privilegijos Lvovo žydams publikacija, *Привілеї національних громад міста Львова...*, p. 381, dokumentas Nr. 108.

⁵⁸ Kaip minėta, laikomasi S. Laztkos ir E. Gudavičiaus pasirinkto nuorašų tekstologinio lyginimo principo, kai analizuojamas kaip pagrindinis Vytauto privilegijos nuorašas rusėnų kalba yra Dzialinskių, jam itin artimas ir tik nežymiai skirtingas Zamoiskių Pirmojo Lietuvos Statuto nuoraše įrištas Vytauto Didžiojo privilegijos variantas, žr. С. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik., p. 28.

⁵⁹ Kaip pagrindinis nuorašas lotynų kalba pasirinktas Pulavų, kai kitas Pirmojo Statuto Lauryno nuoraše esantis Vytauto 1388 m. privilegijos žydams variantas tik minimaliai nesutampa (išsamiau žr. ten pat).

⁶⁰ Pirmoji data rodo privilegijos protografo parengimą, antroji – nuorašo atsiradimą, privilegija įrašyta į Brastos pilies teismo 1671–1672 m. knygą, saugomą Centriniam valstybiniame Baltarusijos istorijos archyve Minske.

⁶¹ Manoma, kad tai nuorašą rašiusio raštininko klaida, reiktų skaityti 1388 m. – С. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik., p. 79.

Nuorašo pavadinimas	Dzialinskio	Pulavų	Ališavos	Karūnos Metrikos	Brastos	M. Ba-lińskio	1387 m. privilegijos Lvovo žydams konfirmacija
<p><i>1388 m. privilegijos straipsnis</i></p> <p>1 str.: Liudininkų skaičius liudijant prieš žydą</p> <p>7 str.: Jei žydai tarpusavyje teisūsi</p> <p>8 str.: Jei krikščionis žydui žaizdą padarytų</p> <p>10 str.: Jei krikščionis žydą sužeistų be kraujo</p>	<p>Du krikščionys ir žydas</p> <p>Miesto teisėjas negali jų teisti, o tik valdovas ar seniūnas</p> <p>Sumokėti pagal jo žaizdas kaip bajorui</p> <p>Bauda pagal šalies paprotį, o žydui atlyginti kaip bajorui; jei kaltininkas neturėtų pinigų, turi būti baudžiamas taip, kai pasakyta teisėje</p>	<p>Du krikščionys ir žydas</p> <p>Miesto teisėjas negali jų teisti, o tik valdovas ar seniūnas</p> <p>Sumokėti pagal jo žaizdas kaip bajorui</p> <p>Bauda kaip įprasta šalyje, o žydui atlyginti kaip bajorui; jei kaltininkas neturėtų pinigų, turi būti baudžiamas taip, kai pasakyta teisėje</p>	<p>Du krikščionys ir žydas</p> <p>Miesto teisėjas negali jų teisti, o tik valdovas ar seniūnas</p> <p>Sumokėti baudą į valdovo išdą ir atlyginti sužalotajam</p> <p>Bauda pagal šalies paprotį, atlygis žydui; jei kaltininkas neturėtų pinigų, turi būti baudžiamas taip, kaip pasakyta teisėje</p>	<p>Krikščionis ir žydas</p> <p>Miesto teisėjas negali jų teisti, o tik valdovas ar seniūnas</p> <p>Sumokėti baudą į valdovo išdą ir atlyginti sužalotajam</p> <p>Bauda kaip įprasta šalyje ir atlygis žydui</p>	<p>Du žydai ir du krikščionys</p> <p>Miesto teisėjas negali jų teisti, o tik valdovas ar seniūnas</p> <p>Sumokėti pagal jo žaizdas kaip bajorui</p> <p>Bauda pagal šalies paprotį, o žydui atlyginta kaip bajorui; jei kaltininkas neturėtų pinigų, turi būti baudžiamas taip, kai pasakyta teisėje</p>	<p>Krikščionis ir žydas</p> <p>Miesto teisėjas negali jų teisti, o tik valdovas ar seniūnas</p> <p>Sumokėti baudą į valdovo išdą ir atlyginti sužalotajam</p> <p>Bauda pagal šalies paprotį, atlygis žydui; jei kaltininkas neturėtų pinigų, turi būti baudžiamas taip, kai pasakyta teisėje</p>	<p>Krikščionis ir žydas</p> <p>Miesto teisėjas negali teisti, o tik valdovas ar seniūnas ar vaivada (lot. k. <i>Capitaneus, pallatinus aut advocatus</i>)</p> <p>Sumokėti baudą į valdovo išdą ir atlyginti sužalotajam</p> <p>Bauda išdo naudai ir nukentėjusiam pagal šalies teisę</p>

Į pateiktą lentelę įtraukti ne visi 1388 m. privilegijos nuorašuose ir 1387 m. Jogailos konfirmacijoje Lvovo bendruomenei esantys skirtumai. Aktualizuoti tik tie, kurie traktuotini kaip esminiai analizuojant teisinę padėtį ir leidžiantys kelti Vytauto privilegijos adaptavimo ir naujovių įvedimo privilegijoje klausimus. Juo labiau kad daugelis kitų šių privilegijų turinio skirtumų nėra kiek reikšmingesni ar turėję didesnę įtakos LDK žydų teisinei padėčiai ateityje.

Jau anksčiau atkreipėme dėmesį į tai, kad suteikiant privilegiją Lvovo žydams „žydų teisėjo“ – vaivados pareigybė, įrašyta Kazimiero Didžiojo privilegijoje, buvo praplėsta, bet ne pakeista seniūnu, kaip kad teigė S. Kutrzeba⁶². Lvovo privilegijoje, matyt, nujaučiant administracinius pokyčius ir siekiant galimo platesnio privilegijos taikymo, buvo įrašyti abu pareigūnai – ir vaivada, ir seniūnas (žr. lentelėje septinto 1388 m. privilegijos skyriaus turinio palyginimą). Šis faktinę situaciją atliepantis papildymas buvo aktualus Rusios žemėse, jis buvo svarbus ir LDK situacijai, kai iki Horodlės unijos (1413) pasirašymo vaivados pareigybės nebuvo. Taip adaptuojant Lvovo privilegiją, vietoje vaivados ir seniūno septintajame Brastos žydų privilegijos straipsnyje liko tik seniūnas – *iudex iudeorum*. Ilgainiui tai laidavo seniūno, o vėliau pilies teismą žydams bylinėjantis su krikščionimis ar atvirkščiai.

Svarbiausias Lvovo privilegijos pakeitimas, labiausiai atskyręs LDK ir Lenkijos žydų teisinę padėtį, buvo dvigubo atlygio (žaidzinės) krikščionio sumuštam ar sužeistam žydai (rusėnų k. *досыть вчинити яко шляхтичу*⁶³ – „atlyginti pilnai, kaip bajorui“) įtvirtinimas aštuntame ir dešimtajame privilegijos straipsniuose⁶⁴. Šis patikslinimas nėra atsitiktinis. Jis pakartotas net dviejuose privilegijos straipsniuose, įvertinant baudas ir bausmes, esant skirtingo pobūdžio ir sunkumo žaizdoms. Dvigubo atlygio žydai (o vėliau ir nekrikščioniai) įtvirtinimas tapo LDK žydų teisinės padėties išskirtinumu, o palyginimas su bajoru ilgai kurstė aistras istoriografijoje, bandžiusioje apibrėžti žydų socialinį statusą. Dvigubo dydžio – toks pats, kaip ir bajorams atlygis buvo įtvirtintas ir Lietuvos statuteuose.

Kaip matyti iš palyginimo, skirtinguose 1388 m. privilegijos nuorašuose, įrištuose kartu su Pirmuoju Lietuvos Statutu, aptariamų straipsnių turinys sutampa, taip pat sutampa ir su Brastos nuorašu. Neatitinka tik pora Statuto Pulavų ir Lauryno bei Dzialinskio ir Zamoiskių ir Ališavos nuoraše esančios mums svarbios Vytauto privilegijos žydams formuluotės. Ališavos nuoraše, parengtame 1550 m. vertime iš rusėnų į lenkų kalbą, dvigubas atlygis sužeistam žydai neminimas, o šias aplinkybes aptariančių dviejų straipsnių formuluotės sutampa su M. Balińskio nuorašu (privilegija galbūt skirta Trakuose

⁶² S. K u t r z e b a, min. veik., p. 300.

⁶³ С. Л а з у т к а, Э. Г у д а в и ч ю с, min. veik., p. 48.

⁶⁴ Ten pat, p. 84.

veikusiai bendruomenei), nors kitais iš aptartų atvejų Ališavos nuorašo straipsnių turinys sutampa su kitų Vytauto privilegijos nuorašų, įrištų su Pirmuoju Statutu, straipsniais. Šiuos skirtumus gal ir galima būtų pateisinti vertimo netikslumais⁶⁵, nes Dzialinskio ir Zamoiskių nuorašai daryti rusėnų kalba. Įdomu tai, kad ir anksčiausiu, ir mažiausiai nu privilegijos suteikimo 1388 m. laike nutolusiu pripažįstamame Karūnos Metrikos nuoraše taip pat nėra neužsimenama apie bajorišką atlygį, ir šis įrašas sutampa su Lvovietiška privilegija, nors ja įtvirtinti žydus galintys teisti pareigūnai Karūnos Metrikos nuoraše yra pakeisti – nurodomas tik seniūnas. Galimas dalykas, kad būtent rusėnų kalba rašytuose Vytauto privilegijos nuorašuose (kurie yra vertimai iš lotynų kalbos) atsirado pakeitimas, kuris sutapo su LDK teisėje galima atlygio forma bajorams – dvigubai didesne suma nei kitų socialinių sluoksnių atstovams. Paprotinėje lietuvių ir prūsų teisėje buvo galima dvigubai didesnė, atitinkanti socialinį statusą, kompensacija už sužalojimus moteriai nei vyrui, tas pats buvo įtvirtinta ir statutuose⁶⁶. Dvigubo atlygio nuostata galėjo būti LDK paprotinė ir vėliau rašytinė teisė atitinkantis sprendimas, nusakantis, kurio socialinio sluoksnio atlygis (jo dydis) turėtų būti taikomas žydams. Tačiau kuriame etape šis pakeitimas buvo padarytas, identifikuoti sunku. Faktas yra tas, kad šiandien žinomame anksčiausiame 1388 m. privilegijos nuoraše, esančiame Karūnos Metrikoje, rašytame lotynų kalba ir skirtame Brastos žydų bendruomenei, bajoriško atlygio už žaidzas principas nebuvo įteisintas (kaip ir 1387 m. privilegijoje Lvovo žydams). Atlygis „kaip bajorui“ atsiranda su Pirmojo Statuto aplinka susijusiuose nuorašuose, kurie jau yra grįsti 1507 m. Žygimanto Senojo šios privilegijos kaip visuotinės konfirmacija. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šioje konfirmacijoje (net perteikiant Vytauto privilegijos intuliaciją) nėra užuominų nei apie privilegijos prototipą – Lvovo žydų privilegiją, nei apie tai, kad kada nors tokia ar panaši privilegija buvo suteikta Brastos žydams. Tad yra tikimybė, kad privilegija buvo tikslinama, įtvirtinant „atlygį kaip bajorui“, jau XVI a. pradžioje: ją konfirmuojant Žygimantui Senajam arba, kas gal kiek mažiau tikėtina, rengiant pirmąją Lietuvos Statuto redakciją. Joje jau buvo įtvirtinta, kaip turėtų būti mokamos kompensacijos bajorams, tačiau specialiai žydams skirtų straipsnių dar nebuvo. Kita vertus, reiktų nepamiršti ir tos aplinkybės, kad Pirmasis Lietuvos Statutas nebuvo spausdintas ir plito nuorašais ar nuorašų nuorašais (protografais). Statuto tyrinėtojai šią aplinkybę vadina vienu iš iššū-

⁶⁵ Kaip atkreipia dėmesį nuorašą tyrinėję S. Lazutka ir E. Gudavičius, net ir tarp rusėnų kalba rengtų Dzialinskio ir Zamoiskių nuorašų yra daugiau nei šimtas smulkių, daugiausia ortografinių skirtumų, ten pat, p. 12.

⁶⁶ И. Лукшайте, Об обычае двойного выкупа за женщину по Литовскому праву, *Советская Этнография*, т. 2 (1968), с. 114–120; I. Valikonytė, Dviguba išpirka už moterį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmoje pusėje, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 17(2), 1977, p. 51–64; И. Валиконите, Й. Яксебогайте, Выкуп за женщину по Литовскому статуту, 1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas. *Respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*, Vilnius, 1989, p. 85–95.

kių rengiant akademinį Pirmojo Lietuvos Statuto tekstą⁶⁷. Įmanoma, kad Pirmojo Statuto *summa rerum* nuorašuose, kuriuose buvo kartu įrišta ir Vytauto Didžiojo privilegijos 1507 m. konfirmacija, neabejotinai dėl šių aplinkybių galėjo atsirasti teksto (rašybos ir / ar turinio) pokyčių. Reikia pripažinti, kad pastebėti turinio neatitikimai gali būti dar vienas papildomas argumentas abejojantiems šios privilegijos autentiškumu, tačiau čia ir toliau laikomės Lietuvos istoriko Konstantino Jablonskio išsakytos pozicijos⁶⁸: net jei Vytauto 1388 m. privilegija žydams galėjo būti falsifikatas, ji vis tiek buvo LDK galiojęs teisės aktas, daręs įtaką valstybės teisės raidai.

Kiti 1387 m. Jogailos konfirmacijos Lvovo žydams ir 1388 m. Vytauto privilegijos skirtumai ilgalaikėje perspektyvoje nėra tokie reikšmingi. Sunku juos būtų vienareikšmiškai vertinti kaip privilegijos straipsnių adaptavimą vietos sąlygoms. Nėra visiškai aiškios ir šių skirtumų atsiradimo priežastys. Pavyzdžiui, privilegijoje Lvovo žydams (1 str.) gana abstrakčiai nurodomi prieš žydą galintys liudyti liudininkai (žydas ir krikščionis) 1388 m. Vytauto privilegijoje sukonkretinti: „du krikščionys, o trečias žydas“ (1 str.)⁶⁹. Liudijimo schema nefiksuojant liudininkų skaičiaus, bet nurodant privalomą jų atstovavimą abiem konfesijoms, buvo lankstesnė nei vieno žydo ir dviejų krikščionių liudininkų kombinacija, įtvirtinta 1388 m. privilegijoje. Vytauto privilegijoje nebuvo sankcionuota griežta Kazimiero Didžiojo Lenkijoje⁷⁰ įteisinta ir įrašyta privilegijoje Lvovo žydams⁷¹ bausmė „galva už galvą“ žydą nužudžiusiam krikščioniui su jo turto konfiskavimu. Tiesa, po poros šimtmečių jau Trečiajame Lietuvos Statute (1588) buvo numatytos aplinkybės ir socialinės grupės, kurioms galėjo būti skiriama mirties bausmė už žydo nužudymą.

Lyginant su LDK regiono valstybėse jau galiojusiomis privilegijomis žydams, Vytauto suteiktis buvo ne kas kita kaip privilegijos Lvovo žydams atkartojimas, tačiau būtent ji sudarė žydų teisinio ir socialinio statuso LDK pagrindą. Pradedant ja, lenkiškų (o jose, perėmus iš Silezijoje suteiktų) privilegijų pavyzdžiu privilegija žydams buvo susieta su vietos teisės tradicija. Būtent šis taktinis sprendimas lėmė po truputį išryškėjusius teisinės padėties skirtumus: po pirmosios didžiojo kunigaikščio Aleksandro suteiktos visuotinės privilegijos ir po to, kai 1507 m. Vytauto privilegija buvo patvirtinta kaip visuotinė, prasidėjo žydų įjungimas į bendrą LDK teismų ir teisės sistemą, kurtas nekrikščionių – *besurmėnų* kaip socialinės grupės įsigyvenimas valstybėje.

⁶⁷ I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius, min. veik., p. 71.

⁶⁸ K. Jablonskis, min. veik., p. 187–188.

⁶⁹ С. Лазутка, Э. Гудавичюс, min. veik., p. 82.

⁷⁰ L. Gumpłowicz, *Prawodawstwo polskie względem Żydów*, Kraków, 1867, s. 20.

⁷¹ Привілеї національних громад міста Львова..., с. 381, д. № 108, с. 382, 385.

Išvados

Vytauto 1388 m. Brastos žydams suteiktos privilegijos prototipu tapo prieš metus jo pusbrolio, Lenkijos karaliaus Vladislavo Jogailos Lvovo žydams suteikta privilegija (1387), kuri rėmėsi Kazimiero Didžiojo privilegija, pradžioje suteikta Kališo (1364), o vėliau ir visos Lenkijos žydams (1367). Suteikčių sekos rekonstravimas leidžia teigti, kad ir 1388 m. Vytauto privilegijos vienas iš šaltinių buvo būtent Kazimiero Didžiojo, o ne kaip kad yra įsitvirtinę istoriografijoje, Boleslovo Pamaldžiojo privilegija (1264 m., nors ir kokybinių kuriamos teisinės padėties skirtumų beveik nėra). Ši išvada atsako į dar vieną istoriografijoje keltą, bet neatsakytą klausimą: kodėl Vytautas, suteikdamas lokalią privilegiją Brastos žydams, rėmėsi visuotinai galiojusia privilegija? Išanalizavus privilegijos Lvovo žydams suteikimo aplinkybes tampa aišku, kad Vytauto sprendimas suteikti privilegiją žydams atkartojė situaciją, susidariusią Lvove, – kai visiems Lenkijos žydams (taip pat ir Haličo) galiojanti privilegija (visuotinė) buvo patvirtinta atskirai vieno miesto bendruomenei kaip lokali. Jogaila suteikė ją Lvovo žydams, o Vytautas – Brastos bendruomenei, taip pradėdamas teikti lokalias privilegijas savo tėvoninių miestų žydams.

Nustatyta, kad Trakuose galėjo būti saugoma 1388 m. Vytauto privilegija žydams, kuria galėjo naudotis ir žydai rabinistai, ir žydai karaimai. Analogiškos privilegijos kaip Brastos žydams suteikimas gyvenusiems Trakuose potencialiai tikėtinas, Trakai buvo Vytauto tėvonija ir žydų padėties formavimas pagal bendrą modelį būtų suprantamas ir praktiniu požiūriu racionalus. Šioje tyrimų stadijoje teiktina prielaida, kad „Trakų žydai“ naudojosi Vytauto 1388 m. privilegija, bent jau tikrai – jos 1507 m. konfirmacija, ir vienas privilegijos egzempliorių (nuorašas) saugotas būtent Trakuose. Tačiau tvirtinti, kad būtent Trakų bendruomenė buvo viena iš privilegijos gavėjų 1388 m., vis dar trūksta daugiau patikimų duomenų ir naujų šaltinių.

LDK teisės ir LDK žydų teisinio statuso išskirtinumu pripažįstama dvigubo atlygio „kaip bajorui“ nuostata nėra įrašyta ankstyviausiuose Vytauto privilegijos Brastos žydams nuorašuose, jos nebuvo ir Lvovo žydams suteiktoje privilegijoje. Atlygis „kaip bajorui“ atsiranda su Pirmojo Statuto aplinka susijusiuose nuorašuose, kurie yra grįsti 1507 m. Žygimanto Senojo šios privilegijos kaip visuotinės konfirmacija. Tad tikėtina, kad privilegija buvo tikslinama, įtvirtinant „atlygį kaip bajorui“ XVI a. pradžioje: ją konfirmuojant Žygimantui Senajam arba, kas gal kiek mažiau tikėtina, rengiant Pirmąją Lietuvos Statuto redakciją. Kiti tarp 1387 m. Jogailos konfirmacijos Lvovo žydams ir 1388 m. Vytauto privilegijos Brastos žydams atsiradę skirtumai ilgalaikeje perspektyvoje nebuvo tokie reikšmingi.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

BALIŃSKI, Michał. *Historia miasta Wilna*. T. 1: Zawierający dzieje Wilna, od założenia miasta aż do roku 1430. Wilno: A. Marcinowski, 1836.

DZIAŁYŃSKI, Tytus. *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529, tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563*. Poznań: w Drukarni na Garbarch, 1841.

GOLDBERG, Jacob. *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth*. T. 3. Jerusalem: The Israeli Academy of Sciences and Humanities, 2001.

Lietuvos Metrika. Užrašymų knyga Nr. 14 (1524–1529). Par. L. Karalius, D. Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2008.

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 4: *Trakai*. Sud. A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2008.

MANN, Jacob. *Text and Studies in Jewish History and Literature*. T. 2: *Karaitica*. Philadelphia: Cincinnati, Hebrew Union College Press, 1935.

VALIKONYTĖ, Irena, LAZUTKA, Stanislovas, GUDAVIČIUS, Edvardas. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529)*. Vilnius: Vaga, 2001.

БЕРШАДСКИЙ, Сергей. *Русско–еврейский архив. Документы и регесты к истории литовских евреев*. С-Петербург: Изд. о-ва распространения просвещения между евреями в России, 1882.

LAZUTKA, Stanislovas, GUDAVIČIUS, Edvardas. *Привилегия евреям Витавтаса Великого 1388 года*. Москва–Иерусалим: Еврейский университет в Москве, 1993.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.). *Monumenta Leopoliانا*. T. 2. Сост. М. Капраль. Lviv: Львівський національний університет ім. І. Франка; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2010.

GAŚSIOROWSKI, Stefan. *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*. Kraków–Budapeszt: Wydawnictwo Austeria, 2008.

GRODECKI, Roman. *Polska Piastowska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969.

GUMPLOWICZ, Ludwik. *Prawodawstwo polskie względem Żydów*. Kraków: w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1867.

JABLONSKIS, Konstantinas. Privilegijos tautinėms mažumoms. *Istorija ir jos šaltiniai*. Vilnius: Mokslas, 1979, p. 187–189.

KOSMAN, Marcelli. Dokumenty wielkiego księcia Witolda. *Studia Źródloznawcze. Comentiones*. T. 14. Warszawa–Poznań, 1971, s. 139–169.

KUTRZEBA, Stanisław. *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*. T. 2. Lwów–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1925.

OCHMAŃSKI, Jerzy. *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1386–1430*. Poznań–Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.

PETERSEN, Heidemarie. Die Rechtsstellung der Judengemeinde von Krakau und Prag um 1500. Beispiele jüdischer Existenz in Ostmitteleuropa. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa – Forschung*. T. 46/ 1, 1997, S. 63–77.

RIMŠA, Edmundas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*. Vilnius: Žara, 2000.

RAUDELIŪNAS, Vytautas, FIRKOVIČIUS, Romualdas. Teisinė karimų padėtis Lietuvoje (XIV–XVIII a.). *Socialistinė teisė*, t. 4, 1975, p. 49–54.

ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. *Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje. Sambūvio aspektai*. Vilnius: Žara, 2009.

TYSZKIEWICZ, Jan. Karaimi na Rusi i Litwie do 1388 roku. *Przegląd Orientalistyczny*, t. 3–4, 1999, s. 177–186.

TYSZKIEWICZ, Jan. Karaimi litewscy w czasach Witolda i sprawa przywileju datowanego rokiem 1388. *Studia Źródloznawcze*, t. 36, 1997, s. 45–64.

WITKOWSKI, Rafał. Some remarks on the history of the Karaites in Grand Duchy of Lithuania in the 15th century. *Karaite archives*, t. 1, 2013, p. 215.

VALIKONYTĖ, Irena. Dviguba išpirka už moterį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmoje pusėje. *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 17(2), 1977, p. 51–64.

ZAREMSKA, Hanna. *Żydzi w średniowiecznej Europie Środkowej: w Czechach, Polsce i na Węgrzech*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2005.

ZAREMSKA, Hanna. *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina Krakowska*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2011.

БЕРШАДСКИЙ, Сергей. *Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии*. С-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1883.

ЛУКШАЙТЕ, Инге. Об обычае двойного выкупа за женщину по Литовскому праву. *Советская Этнография*, т. 2, 1968, с. 114–120.

ВАЛИКОНИТЕ, Ирена, ЯКСЕБОГАЙТЕ, Йоланта. Выкуп за женщину по Литовскому статуту. *1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas. Respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Vilnius, 1989, p. 85–95.

THE PRIVILEGE GRANTED BY VYTAUTAS THE GREAT TO THE JEWS OF BREST IN 1388. NEW ANSWERS TO ALREADY ANSWERED QUESTIONS

Summary

JURGITA ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ

Based on established opinion in historiography, the article asks what circumstances may have prompted Vytautas, who in 1388 granted the most widespread version of Jewish law, to choose the privilege of Boleslaw the Pious (1264), rather than the chronologically later privilege of Kazimieras (Casimir) the

Great (1364 and 1367), to the Jews of Poland; what impact this choice might have had on the formation of the legal status of Jews in the GDL; and whether the interpretations found in historiography are the only ones possible. The prototype for Vytautas' privilege of 1388, based on historiography and sources, has been identified as the privilege granted no more than a year previously by his cousin Vladislovas Jogaila (Władysław Jagiełło), the King of Poland, to the Jews of Lviv (1387). It was based on the privilege that Kazimieras the Great first granted to the Jews of Kalisz (1364), and later to all of Poland (1367). The reconstruction of the sequence of privileges allows for the proposition that the privilege of Kazimieras the Great was one of the sources of Vytautas' privilege in 1388, although it had no fundamental differences in the established legal status as compared to the privilege of Boleslaw the Pious (1264). An analysis of the circumstances under which the Jews of Lviv were granted their privilege revealed that Vytautas' decision to grant the privilege to the Jews echoed the situation in Lviv, when the universal privilege, to which all the Jews in Poland were entitled, was affirmed for the community of a single city as a local privilege. Jogaila granted it to the Jews of Lviv, and Vytautas to the Brest community, thus initiating the privileges to the local Jews of towns in their ancestral lands. The article does not give an unambiguous answer to the question regarding the beneficiaries of the 1388 privilege, although new interpretations based on sources are offered. It has been established that Vytautas' privilege of 1388 could have been kept in Trakai, and used both by the Rabbanites and the Karaites. The granting of a similar privilege to that of the Brest Jews to the Jews living in Trakai was possible, as Trakai was Vytautas' ancestral property, and the formation of the status of Jews in accordance with a single pattern would be understandable, practical and rational. At this stage in the research, it should be assumed that the 'Jews of Trakai' had the use of Vytautas' privilege of 1388, or at least its confirmation from 1507, and one copy (a duplicate) was kept there. However, due to the scarce reliable data and new sources, it is not yet possible to say for sure that the 'Jews of Trakai' were among the beneficiaries of the privilege.

The article concludes that in granting the privilege to the Brest Jews, Vytautas adapted the privilege that Kazimieras the Great granted to the Jewish community of Lviv, which effectively changes the interpretation of the content of his privilege of 1388, and the assessments of its functioning in the legal system of the GDL. A comparison of Vytautas' privilege with similar privileges granted in Central and Eastern Europe is pointless. The main comparative source which allows us to determine the degree of the privilege's (in)adaptation is Jogaila's privilege confirmed to the Jews of Lviv in 1387. A comparison of copies of Vytautas' privilege has revealed that the provision of the double reward 'as for a nobleman', recognised as the exclusivity of the GDL law and the legal status of the GDL Jews, is absent from the earlier copies of Vytautas' privilege to the Jews of Brest. Neither was the double reward enshrined in the privilege to the Lviv Jews. The reward 'as for a nobleman' was first introduced in copies of the privilege pertaining to the circumstances of the First Statute, which are based on the confirmation of the privilege of Žygimantas (Sigismund) the Old as universal in 1507. Thus, it is plausible that the privilege was adapted in the early 16th century, by introducing the term 'as for a nobleman'. Other differences between Jogaila's confirmation of 1387 to the Lviv Jews, and Vytautas' privilege of 1388 to the Brest Jews, were less important in the long run.

Gauta 2021 m. liepos mėn.

Priimta 2021 m. rugpjūčio mėn.

Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė – humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto profesorė. Pagrindinės tyrimo ir pedagoginės veiklos kryptys yra sociokultūrinė ir socioekonominė žydų istorija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, lyginamieji nekrikščionių bendruomenių tyrimai ankstyvųjų naujųjų laikų Rytų Europoje.

El. paštas: Jurgita.verbickiene@if.vu.lt

Adresas: Istorijos fakultetas, Vilniaus universitetas, Universiteto g. 7, Vilnius, LT-01122